

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАПОБІГАННЯ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Чекмарьова І. М.

Стаття є дослідженням особливостей індивідуального запобігання у системі злочинності неповнолітніх. Визначено, що злочинність неповнолітніх є однією з нагальних кримінологічних проблем, яка відтворює основні тенденції злочинності у країні, є індикатором морального здоров'я населення та дає змогу спрогнозувати основні перспективи та можливі способи розвитку злочинних проявів на майбутнє. Низка правників визначає, що попередження (запобігання) є діяльністю держави, суспільства й окремих громадян щодо випередження, обмеження та усунення негативних явищ і процесів, що продукують та відтворюють певний вид злочинності, а також недопущення вчинення певного виду злочинів на різних стадіях злочинних проявів.

З'ясовано, що пріоритетним напрямом протидії злочинності неповнолітніх є індивідуальне запобігання. Індивідуальне запобігання злочинам - різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного злочину - головне завдання індивідуального запобігання.

Об'єктом індивідуального запобігання злочину є: поведінка та спосіб життя осіб із високою ймовірністю вчинення злочину; соціальні елементи їхньої особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі під час формування і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу; інші довготривалі діючі обставини, які визначають криміногенну ситуацію і полегшують учинення злочину. Для здійснення індивідуального запобігання злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій.

Ключові слова: неповнолітні, злочинність, індивідуальна профілактика, криміналізація, кримінальна активність.

Chekmarova I. M. Individual prevention in the system of juvenile crime prevention

The article is a study of the features of individual prevention in the juvenile delinquency system. It has been determined that juvenile delinquency is one of the most pressing criminological problems, which reflects the main trends in crime in the country, is an indicator of the moral health of the population and allows to predict the main prospects and possible ways of developing criminal acts in the future. Some lawyers define that prevention is the activity of the state, society and individuals to prevent, limit and eliminate negative phenomena and processes that produce and reproduce a certain type of crime, as well as preventing the commission of certain types of crimes at different stages of crime.

We have found that individual prevention is a priority in the fight against juvenile delinquency. Individual crime prevention is a type of crime prevention against a specific person. That is, individual prevention is that part of preventive activity that is carried out at the stage that precedes the emergence of criminal intent. Eliminating the security of a potential crime is the main task of individual prevention.

The object of individual crime prevention is: behavior and lifestyle of persons with a high probability of committing a crime; social elements of their personality that reflect anti-social orientation; socially significant in the formation and implementation of the latter some psychophysical features of individuals; unfavorable conditions of the environment and way of life surrounding such a person; other long-term circumstances that determine the criminogenic situation and facilitate the commission of a crime. In order to implement individual prevention of juvenile delinquency, public authorities and the public need to take measures to purposefully correct deviations in the development of personality in the initial stages of socialization to prevent juvenile delinquency.

Key words: juveniles, crime, individual prevention, criminalization, criminal activity.

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні в Україні спостерігається високий рівень злочинності неповнолітніх, кримінальна активність яких помітно перевищує її у дорослих. Рівень злочинності неповнолітніх у декілька разів перевищує приріст неповнолітнього населення. Тому

існує необхідність підвищення уваги Української держави, зокрема її державної влади та суспільства, до проблем скорочення та запобігання, профілактики злочинності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гостро актуальною правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона відбиває загальні тенденції сучасної злочинності і показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з іншого - демонструє стан морального здоров'я суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню злочинності неповнолітніх у вітчизняній кримінології приділяли увагу такі вчені, як І.К. Андріїв, Ю.А. Амбросімова, А.М. Бабенко, В.М. Бурдін, К.С. Варивода, В.О. Глушков, В.В. Голіна, В.К. Грищук, Л.М. Давиденко, Г.В. Дідківська, І.М. Даншин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, В.І. Лановенко, О.М. Литвак, І.В. Однолько, В.А. Мозгова, М.І. Панов, О.М. Подільник, О.С. Стеблінська, І.К. Туркевич, А.П. Тузов, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та ін.

Мета дослідження - проаналізувати та дослідити особливості індивідуального запобігання у системі злочинності неповнолітніх.

Об'єкт дослідження - злочинність неповнолітніх.

Предмет дослідження - індивідуальне запобігання злочинності неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України, неповнолітня особа - це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [8]. Щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, то, як відомо, у ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України говориться про те, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким на момент учинення злочину виповнилося 16 років. У ч. 2 зазначеної статті передбачається знижений вік кримінальної відповідальності (14 років) за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься у ч. 2 ст. 22 ККУ [7].

Запобігання злочинності неповнолітніх - це сукупність заходів превентивного впливу, метою яких є досягнення і збереження позитивних тенденцій до зниження кількості злочинів та соціальне і моральне одужання підростаючого покоління, яке є нашим майбутнім [13, с. 207]. Криміналізація дітей і підлітків є криміналізація майбутнього держави. Німецький соціолог К. Манхейн писав, що «кожне суспільство має такий тип злочинності та злочини, що відповідають його культурним, моральним, соціальним, релігійним та економічним умовам» [13, с. 208].

Запобігання злочинності вчені трактують по-різному. Так, А. Закалюк тлумачить його як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім, причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю - усунення їхньої дії [5, с. 324].

За визначенням В.В. Голіни, запобігання злочинності - це соціальна політика держави та діяльність громадськості, спрямовані на подолання криміногенно небезпечних суперечностей у суспільних відносинах із метою їх позитивного вирішення, поступового витіснення (загальносоціальне запобігання), а також спеціальна випереджальна практика протидії формуванню і реалізації на різних стадіях злочинних проявів (спеціально-кримінологічне запобігання) [2, с. 16]. Отже, діяльність із запобігання злочинності ґрунтується на поєднанні заходів трьох рівнів, як-от загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Запобігання злочинності неповнолітніх є важливим компонентом єдиної системи запобігання злочинності.

Так, загальносоціальним запобіганням злочинності неповнолітніх є комплекс заходів, що здійснюються державними органами, громадськими організаціями та іншими суб'єктами по відношенню до неповнолітніх осіб із метою зменшення протиріч і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві. До спеціально-кримінологічного запобігання вчені відносять дії (розраховані як на всіх неповнолітніх, так і на їх окремі групи), спрямовані на зменшення негативного впливу криміногенних чинників, а також заходи, скеровані на конкретних осіб із девіантною або злочинною поведінкою з метою недопущення виникнення антисуспільної мотивації [14].

Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється конкретними державними органами, для яких боротьба зі злочинністю, захист прав громадян є професійним обов'язком. У процесі своєї професійної діяльності спеціальні суб'єкти здійснюють вплив на криміногенні чинники, а також устанавлюють причини та умови вчинення злочинів та вживають заходів щодо їх усунення [9, с. 85].

Щодо індивідуальної профілактичної роботи, то зазвичай вона здійснюється щодо неповнолітніх, які відносяться до групи ризику вчинення злочину або вже вчинили злочин, у зв'язку з чим потрапили у поле діяльності суб'єктів профілак-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

тики, поставлені на профілактичний облік, відбувають покарання або знаходяться у профілактичних закладах тощо [1].

Особливістю індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх є й те, що вона не передбачає застосування кримінального покарання, а спрямована на ресоціалізацію особи, використання заходів та ліквідацію криміногенного впливу на неї соціального оточення, нейтралізацію джерел конфліктних ситуацій, які сприяють девіантній поведінці особи. Варто погодитися з думкою науковців, що важливим рівнем попередження злочинів є саме індивідуальне запобігання. Це запобіжна робота з конкретними особами, що допускають відхилення від норм поведінки, яка здійснюється на основі поєднання заходів соціального контролю, виховання і допомоги. Індивідуальне запобігання злочинів пов'язане з конкретною людиною, її особливостями. Специфіка її закладена вже у самій назві - «індивідуальна». Якщо за всіх інших форм та рівнів кримінологічної профілактики заходи не мають завчасно відомого адресата, то за індивідуальної профілактики вони персоніфіковані. На жаль, це все не є достатньо закріплено на законодавчому рівні [4].

Для здійснення індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій, а також злочинного рецидиву [6].

Залежно від об'єкта індивідуальної профілактики (ступеня педагогічної занедбаності підлітка) профілактичну діяльність можна поділити на чотири види:

- рання профілактика, тобто заходи переконавання, надання допомоги неповнолітньому, який опинився у несприятливих життєвих умовах і вчиняє правопорушення некримінального характеру;
- безпосередня профілактика, тобто комплекс заходів, що значно зменшують (нейтралізують) можливість виникнення у неповнолітнього внутрішньої схильності до антисоціальної поведінки, яка може перерости у спрямованість подальшого становлення на злочинний шлях;
- профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид профілактики);
- запобігання рецидивним проявам із боку неповнолітніх, які були раніше засуджені (постпенітенціарний вид профілактики).

Для здійснення індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх органами державної влади та громадськості потрібно вживати заходи щодо цілеспрямованого коригування відхилень у розвитку особистості на початкових етапах соціалізації, щоб не допустити вчинення неповнолітніми протиправних дій, а також злочинного рецидиву [12].

Законодавством України визначено низку органів та служб, які уповноважені та зобов'язані проводити профілактичні заходи щодо протидії злочинності неповнолітніх. Серед суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх особливе місце належить органам Національної поліції, які не лише самі здійснюють спеціальні попереджувальні заходи, а й забезпечують взаємодію з виконання таких заходів іншими спеціальними органами та установами, створюють для цієї діяльності відповідні умови та використовують їхні можливості.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», такими органами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад; уповноважені підрозділи органів Національної поліції; приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції; школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти; центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я; спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України; притулки для дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

Відповідно до вимог цього Закону, у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [11].

Індивідуальна профілактика злочинів неповнолітніх передбачає застосування її суб'єктами ефективних методів і форм впливу на цю категорію правопорушників. З-поміж методів домінують два: переконання і примус.

Перший - більш гуманний, оскільки спрямований на переконання людини в невігідності та шкідливості протиправних учинків. Натомість

метод примусу здебільшого пов'язаний із правообмеженнями й репресивною діяльністю. Зокрема, щодо неповнолітніх правопорушників, то метод примусу застосовується після того, як усі інші, менш жорсткі, не дали позитивного результату й не призвели до відмови неповнолітнього вчинити злочин. Під формами індивідуальної профілактики злочинів, які вчиняють неповнолітні, розуміють науково обґрунтовану систему найдодільніших засобів впливу на цю категорію правопорушників [10, с. 94].

Спеціальні суб'єкти індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх провадять свою діяльність у таких формах:

- розроблення заходів;
- керівництво суб'єктами профілактики на підвідомчій території;
- координація діяльності державних і громадських органів із метою ефективної реалізації комплексних програм протидії злочинам;
- розроблення, затвердження комплексних планів профілактики правопорушень тощо.

У громадянському суспільстві важливою гарантією успіху індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх є активна участь у ній громадських організацій, трудових і навчальних колективів та окремих громадян.

До типових форм індивідуальної профілактики злочинів неповнолітніх належать такі: обговорення питань профілактики злочинів у навчальних і трудових колективах, де перебувають неповнолітні; закріплення завдань профілактики у колективних договорах; застосування заходів громадського впливу до неповнолітніх із асоціальною спрямованістю, їхніх батьків, осіб, які їх замінюють, аби не допустити подальшої деградації і забезпечити корегування поведінки; проведення індивідуальних (групових) бесід, призначення куратора, наставника; участь у рейдах, патрулюваннях із метою зміцнення правопорядку [5, с. 320].

Висновки. Отже, злочинність неповнолітніх - це чутливий індикатор, що реагує на всі позитивні та негативні зміни як у державі, так і у суспільстві. Як свідчать дослідження, неповнолітні звертають увагу на позитивні зміни більш чуйно, і це знижує число правопорушників та злочинів. Індивідуальна профілактика злочинів неповнолітніх постійно модернізується і вимагає належного інформаційно-аналітичного та методичного забезпечення. Вибір суб'єктами форм та методів індивідуальної профілактики злочинів має відбуватися з урахуванням стану розвитку особистісних деформацій неповнолітнього та умов його життя і виховання.

Література

1. Британська О.В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. 2020. № 5. С. 292-294.
2. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
3. Головкин Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері. Харків : Нове слово, 2004. 251 с.
4. Гуцул Р. Стан дослідження кримінологічних аспектів індивідуальної профілактики корисливих злочинів неповнолітніх. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. № 24. С. 119-125. URL: <https://nzlubb.org.ua/index.php/journal/article/view/247>.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.
6. Йосипів А.О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Радник. Український юридичний портал*. URL: <http://radnuk.info/statti/558-kriminolog/15105-2011-01-21-07-20-09.html>.
7. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Курс лекцій з кримінології : навчальний посібник / за ред. проф. І.Н. Даньшина (Загальна частина) та проф. В.В. Голіни (Особлива частина). Харків : Одиссей, 2006. 280 с.
10. Перевищення влади та службових повноважень працівниками органів внутрішніх справ: аналіз причин та рекомендації щодо їх усунення : посібник МВС України / В.Д. Суценко, О.А. Лупало, І.Б. Шкутько, К.О. Забудський та ін. Київ : НАВСУ, 2005. 123 с.
11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 6. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
12. Проблеми індивідуальної профілактики злочинності неповнолітніх. URL: <http://law-dep.ru.if.ua/conference2014/articles/dzyuba.pdf>.
13. Скитенко Л.О. Кримінологічне дослідження теоретичних і практичних аспектів превентивної

Протидія злочинності: проблеми практики
та науково-методичне забезпечення

діяльності щодо агресивної злочинності неповнолітніх. Дніпро : ДНУ ім. Олесь Гончара, 2016. С. 207-211.

14. Фіалка М.І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. URL: http://files.visnikkau.org/200001344-2233523267/Visnyk5_17.pdf.

Чекмарьова І. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
Одеського державного університету
внутрішніх справ